

⁴¹ Het gaat om publicaties van, in chronologische volgorde: Waterink, P.W.J. van den Berg, Kruijt, G.J. ter Kuile, Janzen, Groenman en Schreuder, Smits, Bardeloos, Ter Haar en Balke. Zie: voor Waterink: n. 9 en J. Waterink 'Het Nederlandsche volkskarakter', in: J. de Vries (red.), p. 23-40; voor P.W.J. van den Berg: 'Het Protestantisme in Overijssel', in: G.A.J. Engelen van der Veen, G.J. ter Kuile en R. Schuiling (red.), *a.w.*, p. 890-907; voor Kruijt: n. 6; voor G.J. ter Kuile: 'De bewoners van Twente en Oost-Salland', in: P.J. Meertens en Anne de Vries (red.), *a.w.*, p. 73-91; voor Janzen: 'Het land van de grote stilte (Twente)', in: S.F.H.J. Berkelbach van der Sprenkel, N. Stufkens en H.C. Touw (red.), *a.w.*, p. 89-102; voor Groenman en Schreuder: n. 10; voor Smits: n. 11; voor Bardeloos: n. 11; voor Ter Haar: 'Midden-Overijssel', in: *Handboek Pastorale Sociologie* dl. IV, p. 68-91; voor Balke: 'Geloof en religie bij de Saksen', in: *Heel het Woord en heel de Kerk* (Kampen 1992), p. 25-35.

⁴² W. Balke, *a.w.*, p. 33.

⁴³ Guillaume van der Graft, 'Saksische begrafenis', in: *Mythologisch* (Amsterdam 1954), idem in: VG dl. 1 (Baarn 1982), p. 246. Vgl. Guillaume van der Graft, 'De doodgraver', in: *Lan-darbeid*, idem in: VG dl. 1, p. 236.

Op 4 april 1950 deelde hij met Den Besten: 'Ik heb de laatste weken veel huisbezoek gedaan. Niet, dat de knagende quaestie van geloofsgemeenschap/religieuze samenleving is opgelost, maar – gegeven deze simpele nog religieuze lieden – is het maar niet het beste, met humor en 'wijsheid' onder hen om te gaan, psychologisch geïnteresseerd desnoods, verwachtende dat de Heer uit de 'gemeente' zich een 'Gemeente' verzamelt?'

Traditioneel, fatalistisch, wettisch en anti-dogmatisch

Deze observaties inzake de 'Saksische' geloofsmentaliteit corresponderen in meerdere of mindere mate met de bevindingen zoals die elders uit de literatuur van die tijd naar voren komen.⁴¹ Het was niet ongebruikelijk om 'de Saks' traditioneel, naturalistisch, wettisch en anti-dogmatisch te noemen: iemand die graag aan het oude en vertrouwde vasthoudt. Negatief kon dat worden aangeduid als conservatisme, behoudzucht of taaie vasthoudendheid. Ook op het terrein van kerk en geloof. Daar zou het tijdloze, het eeuwige hebben gedomineerd. Uiterlijke godsdienstigheid zou daardoor zijn bevorderd, evenals een berustende, fatalistische houding jegens het soms harde, onbegrepen lot. De dingen gaan zoals ze gaan.

Gangbare kwalificaties van de Saksische geloofsmentaliteit die door Barnard worden overgenomen, zijn 'wettisch' en 'anti-dogmatisch'. Men hoort in de preek eerder de wet dan het evangelie. Het 'do ut des' speelt een belangrijke rol in de omgang met God en de naaste. Evenals een sterke verbondenheid met de natuur. In dit verband herinneren wij aan de opmerking van Schulte Nordholt dat geboorte en sterven hier slechts licht en schaduw langs de blinde muur van het leven zijn. Degene die zich daar het scherpst over uitgelaten heeft, is Balke: 'De dood wordt beleefd als een natuurgebeuren en niet als een oordeel van God. Elk mens gaat immers op zijn tijd dood. Wanneer iemand in goede ouderdom sterft, zegt men: "hee het 'n mooi lèven 'ehad, zien tied is d'r ewest." (...) De dood behoort tot de natuur, men is er haast te eigen mee.'⁴² Iets daarvan is te bespeuren in het gedicht 'Saksische begrafenis'⁴³ van Van der Graft, voor het eerst verschenen in de tweede druk van de bundel *Mythologisch* uit 1954:

De burens dragen de baar
en bestellen de dode ter aarde

Dezelfden die hem droegen bij zijn leven
die droegen ook de lasten van zijn dood.
Baarmoeder aarde lag obsceen en bloot
ten laatste dat hij zich aan haar zou geven.